

RECUZITA CEREMONIALĂ A OBICEIURILOR FUNERARE ÎN ȚARA OLTULUI

LELIA RĂDULESCU

Și în zona Țării Oltului, moartea prilejuiește acțiuni de mare amploare, ce premerg, însoțesc și succed actul înmormântării. Cercetate patru ani consecutiv, din martie 1974 — mai 1978 în 22 de sate¹, au oferit prin ineditul și prin notele tradiționale păstrate, elemente arhaice de cultură, ce se evidențiază pregnant în credințe și practici străvechi, anterioare creștinismului, mărturii care atestă o mult milenară și neîntreruptă locuire umană, vechi culturi și civilizații autohtone. Păstrarea lor dovedește puterea tradiției asupra colectivităților rurale, facilitată de izolarea așezărilor, de fluxul civilizației orășenești și mai ales de menținerea de-a lungul întregului ev mediu a relațiilor de obște în viața satelor făgărășene.

Întrucât acest domeniu este foarte vast, în cele ce urmează ne vom ocupa numai de recuzita ceremonială a obiceiului funerar, de polifuncționalitatea și sensurile ei.

Recuzita ceremonială a obiceiului de înmormântare respectă și aici contextul funcțional al tipologiei comune întregului teritoriu românesc. Ea s-ar defini prin: totalitatea obiectelor de cultură materială destinate desfășurării ceremonialului, ca mobilier, țesături de interior, costume și obiecte destinate ritului „de trecere” funerar.

Datorită stadiului actual de dezvoltare social-economică cât și ridicării nivelului general de cultură al populației și, implicit schimbarea mentalității despre lume și viață, recuzita funerară înregistrează o depreciere a mesajului său funcțional care se repercutează asupra întregii desfășurări a ceremonialului.

În raport cu destinația recuzitei desprindem următoarele categorii: 1. *Recuzita camerei mortuare*; 2. *Recuzita integrată ritualului „de trecere” funerar*; 3. *Vestimentația de doliu a rudelor*.

1. În toată zona se folosește drept cameră mortuară „casa din față”, care rămâne cu decorația ei proprie atât în cazul interiorului tradițional, cât și a celui de influență orășenească, deci o decorație care prezintă o multifuncționalitate deoarece o întâlnim și în afara celebrării ceremonialului funerar. La recuzita camerei mortuare se mai adaugă două scaune cu o „loitră” între ele pe care este așezat mortul până i se face „copârșeu” (sicriu) peste care se așern țoluri „câte vrei să pui”², primul fiind necondiționat alb, cu dantelă (adică din pânză albă de bumbac țesută în patru ite), apoi un țol de „peretar”, unul „cu ghemu”, un țol cu „ițișoare” și un țol năvădit — așezate așa fel, încât să se vadă din toate, la margine, cam de o palmă³. Mortului, la cap,

i se pune o pernă îmbrăcată cu două fețe ca să rămână cu „căpățile alese” pe ambele laturi.

2. Recuzita integrată ritului „de trecere” funerar cuprinde vestimentația mortului și obiectele ce-l însoțesc în mormânt. Momentele folosirii acestora în cadrul ceremonialului funerar sunt însoțite de o serie de practici de inmormântare ce au la bază un substrat mai vechi de credințe arhaice peste care s-au suprapus cele creștine din evul mediu. Ele urmăresc să asigure defunctului toate condițiile în vederea „marii treceri”⁴.

Pornind de la cercetarea vestimentației descifrăm în cadrul acesteia elemente polifuncționale comune costumului folosit în zi de sărbătoare sau în ocazii, raportate la vârstă și sex, cu condiția să fie noi, frumoase și care în cazul celor bătrâni au fost puse deoparte de când erau în viață⁵.

Femeile în vârstă sunt îmbrăcate cu ie cu poale din pânză „*de-i mesteacă!*”⁶, cu mâneci năvădite în trei-patru ițe, cu „pumnași” și „pui peste cot”⁷, ori cu „râiețe”⁸ de-a lungul mânecii, păstură neagră, bete țesute în patru ițe — nelegate —, ciorapi și bocanci. Pe cap i se pune „pomel nec” dacă este văduvă; dacă are bărbat în viață, căiță cu „pomel nec”. Numai în cazul că nu le are i se pune o „cârpă” neagră cu „frânghi” (ciucuri). Nevasta tânără, până la 35 de ani, este îmbrăcată cu ie țesută în „ițișoare”, în tonalități cromatice închise, șort cu flori și fodori, laibăr și „cârpă” neagră pe cap⁹.

Bărbații sunt îmbrăcați cu cioareci, cămașă nouă, care nu a fost spălată niciodată, căciulă — chiar și vara — ciorapi și bocanci.

În unele sate, femeile și bărbații își păstrează ia de mireasă sau cămașa de mire pentru îngropăciune¹⁰. Această demonstrează că în structura obiceiurilor vieții familiale unele elemente au rolul de a face legătura între cele trei cicluri, în cazul de față, cămașa de nuntă fiind o legătură directă între obiceiurile din ciclul nupțial și obiceiurile din ciclul funerar¹¹.

Tinerii decedați, necăsătoriți, sunt gătiți cu costum ce se poartă la ceremonia căsătoriei. Astfel, fata mare este îmbrăcată în alb, cu voal alb și cunună pe cap sau cu costum național și cu „fachel”¹² și „bordă”¹³, iar flăcăii cu costum popular sau costum negru de oraș, cu „vârstră” la căciulă și „*floare în piept*”. Obiceiul acesta se practică și la decesul copiilor¹⁴.

La poarta casei se fixează un steag de doliu alcătuit din basmale de cap, cu flori și o basma neagră, simplă¹⁵. Tinerii sunt conduși la cimitir de către flăcăi și fete, cu cântece speciale denumite „vers” și cu muzicanți. Pe mormânt li se pun coroane de flori. În concepția populară moartea tinerilor necăsătoriți este considerată abatere de la mersul firesc al vieții, de aceea elementele specifice ceremonialului nupțial sunt reproduse la inmormântarea lor. Această credință poate fi raportată în mod direct la credința în nemurire a getodacilor, și în existența unei vieții dincolo de moarte, cu implicații în mentalitatea populară și în special în riturile de inmormântare. Semnificativă este analogia care se impune între mitul creației eterne sau marele circuit biocosmic, de veșnică „*reluare a începutului*”¹⁶ și — raportând acestea la inmormântare — „*începutul altei vieți în lumea de dincolo*”¹⁷.

Pe morți nu-i ینگ cu nimic, nu le ینگie nasturii și nu le leagă șireturile, în credința „*să poată trece vămile, să nu le fie închise*”¹⁸, „*să le fie deschise drumurile*”¹⁹. După oficierea „sara-custei”, morții sunt așezați în sicriu și acoperiți cu „pânza mortului” (în unele localități i se mai spune „pânză de pânzit mortul”) ²⁰. Dintre piesele ce-l însoțesc, „pânza mortului” rămâne, fără îndoială, singura piesă a cărei funcționalitate e strâns legată de recuzita „de trecere” funerară.

În mâna dreaptă a mortului se pune o batistă nouă, cu o cruciuliță din lumânări „*ca să i se lumineze drumul*” și pe ea lipită o monedă „*pentru plata vămilor*”. Punerea unui ban în mâna mortului pentru plata, imaginară, a vămilor reprezintă o reminiscență cultu-

rală de ordin mitologic greco-romană (datina plătirii luntraşului Charon la trecerea peste Styx). Cert este că înaintea cuceririi romane, daco-getii nu au pus monedă în mâna mortului, realitate confirmată de săpăturile arheologice efectuate pe teritoriul patriei noastre²¹. În sprijinul acestei idei vine şi necropola de la Caşolt-Sibiu, datată din prima jumătate a secolului II d. Ch. „*obolul lui Charon se pune în mâna dreaptă a mortului şi nu în gură*”²². Biserica creştină a interzis oficial, în 1675, prin mitropolitul Transilvaniei, Sava Brancovici, ca „*banul în groapă să nu să arunce*”, practica sa fiind socotită drept „*superstiţie băbească*”, ne-canonică²³.

Tot ce s-a folosit la toaleta defunctului — săpun, foarfece, pieptene, brici, cearceaful pe care a fost spălat şi ştergarul — împreună cu resturile de la operaţiile de tuns, bărbierit şi tăierea unghiilor, se strânge şi se introduc în sicriu²⁴, credinţă pusă pe seama influenţei malefice a mortului asupra supravieţuitorilor. Chiar şi apa de la „scalda mortului” se aruncă într-un colţ al grădinei unde nu calcă nici om, nici animal, „*că-i de rău, că amorţeşte picioarele*”²⁵.

„Măsura mortului” — în vederea confectionării sicriului, denumit în zonă „copârşeu” şi a măsurării groapei — se fac cu o ată care se păstrează în grajd „*ca mortul să nu ducă norocul cu el*”²⁶. Actul reprezintă un vechi rit agrar legat de străvechiul cult la morţilor cu funcţie conservatoare şi apotropaică pentru locuinţă²⁷. Măsurarea mortului serveşte şi la confectionarea unei lumânări egală cu înălţimea defunctului, adunată în formă de colac, denumită „strajă”. În credinţa populară „straja” simbolizează „*toiagul pe care se va rezima mortul în călătoria sa*”²⁸. „Straja” se aprinde prima oară pe capacul sicriului în ziua când se scoate mortul în curte, apoi pe mormânt, timp de şase săptămâni, „*ca să nu-l latre căţelu pământului*”²⁹. Introducerea în sicriu a tot felul de obiecte: obiecte de uz personal, bani pentru vămi, lumânarea denumită „strajă”, etc., este în stră-

nsă legătură cu o altă credinţă arhaică, ce-şi are originea în spaţiul carpato-dunărean legată de „marea trecere” şi „*care în nici un caz nu aparţinea practicilor creştine*”³⁰.

Defunctului la groapă i se pune „stâlp” de lemn. La un an de la deces, cine are bani, face cruce de piatră³¹. În trecut, stâlpul funerar era nelipsit de pe mormântul bărbaţilor şi femeilor. Astăzi prezenţa lui este semnalată în special în satele de sub munte, în timp ce satele din jurul oraşului şi cele situate de-a lungul şoselei pun „stâlp” numai bărbaţilor; femeilor li se face cruce de lemn. Stâlpul funerar poate fi socotit simbolul intemeierii noului adăpost, intrucât în mentalitatea populară, cimitirul echivala cu o vatră de sat rezervată morţilor³² sau cimitirul „*sat al morţilor*” şi groapa cu o „*locuinţă*”³³. Stâlpul funerar este ornamentat cu motive geometrice, cel mai răspândit fiind roata cu patru spiţe sau crucea înscrisă în cer, motiv des întâlnit în arta populară din Ţara Olului; el este un simbol al soarelui, al discului solar, element cultural precreştin de origine celtică³⁴.

Tinerilor necăsătoriţi, inclusiv copiilor, li se pune pe stâlp o batistă cumpărată — simbol al batistei de mire. Celor din Ucea de Jos li se face steag din două basmale de cap, negre, puse într-o prăjină înaltă de un metru, în formă de cruce³⁵. În satul Cârţişoara, tinerilor decedaţi li se pun la morminte „*suliţa*”, adică patru brazi înalţi (doi la cap, doi la picioare), curăţaţi de coajă şi împodobii cu hârtie colorată „*tot felii, tricolor mai mult*”, în fiecare brad câte o batistă cumpărată (mai demult câte o basma de podoabă), vara flori iar iarna un ciucure de lână roşie³⁶. Obiceiul de a pune brazi la mormintele tinerilor necăsătoriţi ţine de o veche credinţă la români, credinţă într-o supravieţuire post-mortem. De aceea, celor necăsătoriţi li se face o falsă ceremonie de nuntă, bradul fiind arborele ce precede alaiul de nuntă. Şi tot la stâlpul acestora, în trecut, se obişnuia să se fixeze o pasăre cioplită din lemn, în forma unui porumbel.

Obiceiul acesta s-a pierdut în zonă. Mai poate fi văzută o pasăre trunchiată pe un stâlp funerar în cimitirul vechi din satul Cuciulata, situat în partea estică a Țării Oltului. Obicei răsândit în Transilvania și la alte popoare este atestat în secolul al VII-lea ca aparținând longobarzilor, populație germanică așezată în nordul Italiei în secolul al VI-lea³⁷. Semnificația porumbelului pe morminte ține de o concepție eschatologică cu referire la destinul postum al omului după moarte: omul își continuă viața în altă ipostază, sub formă de pasăre-suflet³⁸.

În privința distribuirii locurilor în cimitir, în termeni locali „progadie” se păstrează același sistem de organizare pe neamuri ca și în biserică, ele se numesc „strane”. Femeia se îngroapă în strana bărbatului. Bărbatul care „se mărită pe curte” se îngroapă în strana „boresei”, (femeii) drepturile se moștenesc de cel care locuiește efectiv în acea gospodărie, obicei păstrat din perioada de existență a obștei de vâlmașe, arhaice³⁹.

3. Costumul de doliu este cel obișnuit zilelor de sărbătoare, cu condiția să păstreze în structura sa acele elemente ce pot fi adaptate momentului. El reflectă legătura strânsă cu nevoile practice ale vieții, dar și cu condițiile climatice. Costumul tradițional este purtat în doliu numai de generația vârstnică, în timp ce tinerii și adulții, datorită mutațiilor de ordin socioprofesional — în marea lor majoritate navești încadrați în marile combinate de la Făgăraș și Orașul Victoria — poartă costume confecționate din materiale de fabrică, de croi orășenesc de culoare neagră.

Costumul tradițional al femeilor bătrâne este constituit din ie cusută cu ornamente negre, basma neagră sau „pomesele necul” — dacă îl are — „îmbrobodit cu peană”⁴⁰, „păstură” neagră ori „fustă” cu „șurt” negru⁴¹. Dacă o femeie rămâne văduvă sau pierde pe cineva apropiat nu mai poartă niciodată căiță, iar „pomesele necul” și-l leagă cu „peană” cât timp ține doliul. Chiar și celc care însoțesc mortul la

groapă au „pomesele necul” legat tot cu „piană”. Cine jelește nu mai poartă mărgele⁴².

Bătrânii, în doliu, folosesc piesele obișnuite de port — cămașă, cioareci, bocanci, „recăl”. „Bărbatul n-are cum să se deosebească, că el nu poartă cu flori, tot în negru se îmbracă, doar că pune un doliu negru la mână, nu se bărbiește șase săptămâni și umblă cu capul descoperit trei zile, indiferent de anotimp”⁴³. Obiceiul de a umbla cu capul descoperit în doliu este caracteristic și altor provincii românești, fiind atestat de Conrad Iacob Hiltbrand în timpul călătoriei sale prin Transilvania, Moldova și Țara Românească între anii 1656—1658: „Când sunt în doliu își lasă părul să crească și umblă fără pălărie un an întreg”⁴⁴. Chiar Dimitrie Cantemir în *Descriptio Moldaviae* afirmă că la jelirea unui țăran feciorii lui sunt datorii să umble șase luni cu capul gol chiar și în mijlocul iernii, și-și lasă părul și barba să crească⁴⁵. Doliul ține un an. În tot acest timp nu se poartă pieptar cu flori.

Diferențele social-economice sunt vizibile și la costumul de doliu prin prezența materialelor costisitoare și a decorației bogate, dar și prin introducerea materialelor de fabrică cu croi orășenesc. Îmbinarea frumosului cu utilul, legătura organică dintre formă, materialul și decorul pieselor de port tradițional scot și aici în evidență cele trei însușiri esențiale ale artei populare românești, ele răspund nevoilor materiale și spirituale.

NOTE

¹ Drăguș, Secărița, Bucium, Mărgineni, Sebeș, Hârseni, Recea, Ucea de Jos, Lisa, Dridif, Sâmbăta de Sus, Sâmbăta de Jos, Cârțișoara, Breaza, Olteț, Iași, Gura-Văii, Copăcel, Viștea de Jos, Toderița, Râusor, Mândra.

² Informație Șari Ana, 65 ani, com. Cârțișoara, jud. Sibiu, nr. casei 216.

³ Informație Găbrean Maria, 46 ani, satul Drăguș, jud. Brașov, nr. casei 225.

⁴ M. Pop, Mitul „Marii Trecei”, în „Folclor literar”, v. II, Timișoara, 1968, p. 93—96.

- ⁵ Informație Borzea Paraschiva, 75 ani, com. Viștea de Jos, nr. casei 333.
- ⁶ Pânză de casă urzită un fir bumbac și un fir cânepă, bătută cu bumbac.
- ⁷ Motive ornamentale cusute ori țesute aplicate pe mânecile de la ie de-a lungul cotului.
- ⁸ Panglică albă de broderie spartă care se cumpără din magazin. Se aplică de-a lungul mânecilor de ie.
- ⁹ Informație Găbrean Maria, 46 ani, satul Drăguș, jud. Brașov, nr. casei 225.
- ¹⁰ Informație Hașu Victoria, 73 ani, satul Breaza, jud. Brașov, nr. casei 103 și Păiș Maria, 57 ani, satul Răușor, jud. Brașov, nr. casei 80.
- ¹¹ Fl. Lorint, C. Bretescu, Moșii în obiceiurile vieții de familie în REF, nr. 4/1967, p. 303.
- ¹² Voal de fabrică, îngust, executat dintr-o rețea de bumbac alb. S-a purtat în a doua jumătate a sec. XIX până la primul război mondial.
- ¹³ Cunună de mireasă, populară, executată din bucăți de metale cu ornamente în relief fixate pe marginea unei căite de postav.
- ¹⁴ Informație Păiș Maria, 57 ani, satul Răușor, nr. casei 80: la decesul fiicei sale în vârstă de un an, i-a pus pe cap borda și voalul de mireasă.
- ¹⁵ Informație Băcilă Paraschiva, 73 ani, com. Ucea de Jos, nr. casei 176 și Borzea Paraschiva, 75 ani, com. Viștea de Jos, nr. casei 333.
- ¹⁶ Mircea Eliade, *Traité d'histoire des religions*, Paris, 1975.
- ¹⁷ M. Pop, Pavel Ruxândoiu, *Folclor literar românesc*, București, 1976, p. 192.
- ¹⁸ Informație Pop Maria, 74 ani, satul Sebeș, nr. casei 49.
- ¹⁹ Informație Faina Maria, 56 ani, satul Mărgineni, nr. casei 248.
- ²⁰ „Pânza mortului” este constituită din patru foi de pânză de bumbac țesută în două ite sau din pânză albă cumpărată. Ornamentarea ei diferă de la o așezare la alta. Iată câteva exemple: în satul Răușor i se aplica două șnururi puse în diagonală din arnici roșu și albastru și pe margini creștături din foarfecă. În satul Toderița se introduce lănică colorată, roșie și albastră pentru creștături. În satul Olteț se montează pe suprafața ei cruciulițe din stofă neagră.
- ²¹ D. Protase, *Rituri funerare la daci și daco-romani*, București, 1971, p. 80.
- ²² M. Macrea, *Șantierul arheologic Cașolț—Arpașul de Sus*, în „Materiale și cercetări arheologice”, București, 1957, p. 129.
- ²³ Adrian Fochi, *Folclor românesc din Transilvania secolului al XVII-lea*, în „Revista de Folclor”, nr. 1/1958.
- ²⁴ Informație Achim Eugenia, 66 ani, com. Sâmbăta de Jos, nr. casei 34. Șari Ana, 85 ani, com. Cârțișoara, jud. Sibiu, nr. casei 216 și Leluț Octavia, 64 ani, satul Olteț, nr. casei 163.
- ²⁵ Informație Achim Eugenia, 66 ani, com. Sâmbăta de Jos, nr. casei 34.
- ²⁶ Informație Pop Maria, 74 ani, satul Sebeș, nr. casei 49.
- ²⁷ Monica Budiș, *Obiceiuri la construcții în Subcarpații de curbură* în REF, nr. 2/1978, p. 192.
- ²⁸ Simon Florea Marian, *Înmormântarea la români*, București, 1892, p. 148.
- ²⁹ Informație Manta Maria, 76 ani, satul Copăcel, nr. casei 199. Vezi la Victor Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, București, 1983, p. 130: „Căfelul pământului. Mitul românesc al Cătelului (Tincului sau Orbetelui) subteran poate că descinde din mitul grec al « Cerberului »; dar C. P. e o divinitate infernală mai complexă, uneori deținând puteri absolute și trăsături luciferice: orgoliu, inteligență, autonomie față de divinitatea supremă”.
- ³⁰ Alexandru Popescu, *Elemente de continuitate geto-dace în cultura populară românească*, în REF, nr. 2/1980, p. 162.
- ³¹ Informație Brodeală Elisabeta, 74 ani, satul Gura-Văii, nr. casei 219.
- ³² I. Ghinoiu, *Considerații etnografice asupra fenomenului de întemeiere a așezărilor*, în REF, nr. 2/1979, p. 198—199.
- ³³ Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, București, 1981, p. 10.
- ³⁴ Virginia Cartianu, *Crucea înscrisă în cerc în ornamentica celtică și românească*, în „Studii și cercetări de istoria artei, Seria artă plastică”, nr. 2/1970, p. 291—292.
- ³⁵ Informație Băcilă Paraschiva, 75 ani, com. Ucea de Jos, nr. casei 176.
- ³⁶ Informație Șari Ana, 85 ani, com. Cârțișoara, jud. Sibiu, nr. 216.
- ³⁷ Gh. Pavelescu, *Despre pasărea-suflet*, în „Anuarul arhivei de folclor”, nr. 130—131.
- ³⁸ Victor Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, București, 1983, p. 199.
- ³⁹ Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul sa-devălmașei românești*, vol. II, București, 1950, p. 150.
- ⁴⁰ Informație Victoria Hasu, 73 ani, satul Breaza, nr. casei 103.
- ⁴¹ Informație Leluț Octavia, 64 ani, satul Olteț, nr. casei 163.
- ⁴² Informație Taflan Margalina, 56 ani, satul Cârțișoara, nr. casei 40.
- ⁴³ Informație Leluț Octavia, Olteț, nr. casei 163.
- ⁴⁴ M. Holban, *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, București, 1973, p. 158.
- ⁴⁵ Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, București, 1973, p. 331.